

Kısaş-ı Enbiyâ'dan

Eski Anadolu Türkçesinin Sözcük Varlığına Katkılar III

Emine Yılmaz, Hacettepe Üniversitesi, Ankara

Nurettin Demir, Başkent Üniversitesi, Ankara

Özet: Eski Anadolu Türkçesinin en hacimli metinlerinden biri olan 14. yüzyıla ait *Kısaş-ı Enbiyâ*'nın yayıma hazırlanmış olduğumuz Türk Dil Kurumu nüshasının zengin sözcük varlığı daha önce yayımladığımız iki makaleye konu olmuştu. Bu üçüncü makalede de yine Türk Dil Kurumu nüshasında yer alan ses, anlam ve yapı açılarından Eski Anadolu Türkçesinin sözcük varlığına katkıda bulunacağını düşündüğümüz altı veri değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Eski Anadolu Türkçesi, Kısaş-ı Enbiyâ, sözlükçülük, Tarama Sözlüğü.

Şa'lebî'nin *Kitābu 'arā'isi'l-mecālis fi kısaşı'l-enbiyâ*' adlı eseri değişik tarihlerde Türkçeye çevrilmiştir. 14. yüzyılda, Aydınogulları döneminden kalan Türk Dil Kurumu nüshası çevirilerin en eskisidir. *Kısaş-ı Enbiyâ*, *Türk Dil Kurumu Nüshası*, *Metin-Sözlük-Dizin*, *Notlar* adıyla yayına hazırlanmış olduğumuz 954 sayfalık bu nüshanın son derece zengin ve ilginç olan sözcük varlığı Bursa, Manisa, Bağdadlı, Marmara ve İznîkî nüshalarıyla da karşılaştırılmış ve bunların Eski Anadolu Türkçesinin sözcük varlığına katkı olarak nitelenebilecek kimi örnekleri daha önce iki makaleye konu edilmiştir (Yılmaz-Demir 2009a, 2010). Bu makalelerde farklı özellikleriyle yedi bölüme ayrılan kırk üç sözcük ve deyim yer almaktadır. Bunlar sırasıyla şöyledir:

1. *arur-~arır-, binür, biter, dir, üyer-, yakımrağ, yinçi; güneş gözine, yıl vir-, yir(ün) yüzün yala-*.

2. *çög-, düğünük, dünlerək, emlü, oyru, şimşek doğu-, yivil-, yivlimiş, yoğnal-, yoğla-; siñer su*.

3. *kulağ dozi, kez, oturğan, ölgen, yıvuğ*.

4. *binü, haqqına ko-*.

5. *kuyka, siy, yahşur-, yatsun*.

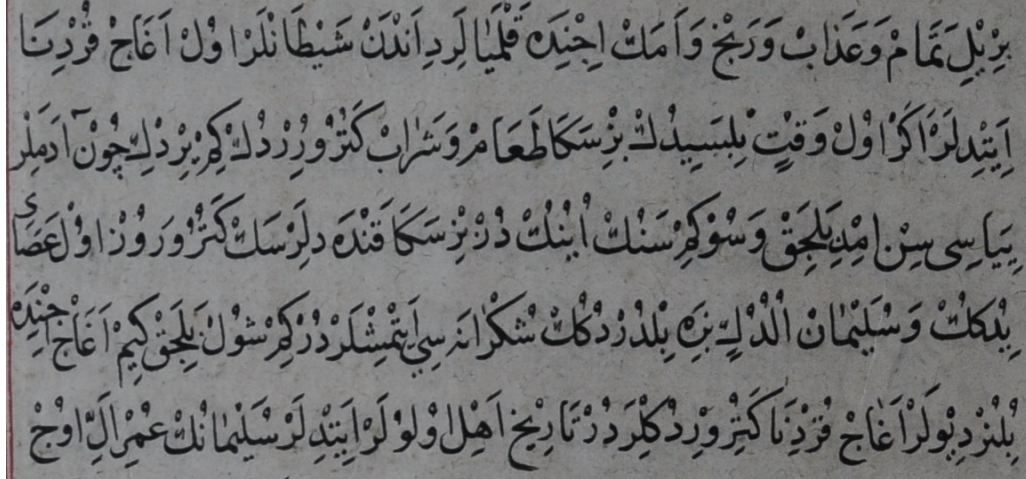
6. *añsuz, koca korpı, köklü, sarıncağ, sesü, setkünleri yillen-, sütügen, tonuğluk (tonağluk)*.

7. *bürke, kenef, kunbar, lubd, mül, nārincāt, sayalan-*.

Bu yazıda ise ses, anlam veya yapıca Eski Anadolu Türkçesinin sözcük varlığına katkı sağlayacağı düşünülen altı sözcük veya deyim, diğer nüshalarla, orijinal metinle ve Almanca çeviriyle de karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

1. balacık “ağacın özü, ağaç balı”

Kıssa-ı Enbiyâ'da iki yerde geçen bu sözcük her iki örnekte de *balacık/balıcak* okunacak biçimde yazılmıştır:

“şeytānlar ol ağaçkurdına (4) eyitdiler eger ol vaktın bilseyidük biz saña ta‘ām ve şarāb getürü virürdük kim yirdiñ çün ādemiler (5) yiyesisin imdi *balacık* ve su kim senüñ öyünüñdür biz saña kanda dilerseñ getüri virevüz ol ‘aşayı (6) yidügüñ ve Süleymān öldügin bize bildürdügüñ şükrānesi eyitmişlerdür kim şol *balacık* kim ağaç içinde (7) bulunur dīvler ağaçkurdına getüri virdükleridür.” (TDK 683: 4-7)

Her iki örnekte de bağlam “ağaç balı” anlamını gerektirmektedir. “ağaç balı” anlamıyla *balcık* sözcüğü Anadolu ağızlarında kullanılmaktadır (bk. TDK: TTAS).

Marmara nüshasında ise öykü biraz farklıdır. Bu kez şeytanlar kurtçuğa yuva yapması için su ve balık getirirler:

“şeyāṭīn daḥī ol ḳurda eyītdiler bize bu etdüḡiñ (9) eyülik muḳābelesinde yeyüp içeydiñ sana ṭa‘ām ve şarāb getürürdük lākin (10) yuva içün saña su ve *balçık* taşıyup getüririz.” (Marmara 388: 8-10)

Buradaki bağlam sözcüğün *balçık* “çamur” olmasını gerektirir. Çeviriyi karşılaştırmak için kullandığımız Arapça metinde de buna uygun olarak “balçık” anlamına gelen *el-ḥīn* sözcüğü bulunmaktadır (Ar. 330). Aynı şekilde, Arapça metinden Almancaya yapılmış çeviride de “çamur” anlamına gelen *Schlamm* bulunur: “Doch wir bringen dir Wasser and Schlamm, weil wir dir dankbar sind (= Ama sana müteşekkirdiğimiz için su ve çamur getirdik, Busse 2006: 413)

Bursa ve Bağdadlı nüshalarında ise bağlam açık değildir; hem “balçık” hem de “ağaç balı” anlamları düşünülebilir:

“Süleymān bir yıl anda durdı. ‘Aşāsın kurtcuğazlar yidi (6). Dīvler anı diri

sanurlar-ıdı; Süleymān kaçan (7) öldüğün bilmediler. Ol kırtcuğazları ‘aşā üstine kodılar, (8) bir gün ne kadar yidi-y-ise hisāb kıldılar; bir yıl olmuş (9) öleli. Ol kırtcuğaza, dīvler ol gündən berū kara *balçık* getirür(10)ler. Ağaç içinde *balçık* bulunan odur.” (Bursa 752: 5-10)

“şeyātin dahı ol kırdā eyitdiler bize bu etdügün eyülük muķābelesinde (2) ta‘ām ve şarāb içeydün saña getirüp yetişdürürdük l[ā]kin yuva (3) için saña řu ve *balçuķ* taşıyup getirürüz ile’l-ān ol kırd kısmına balçuķ (4) taşıyup getirürler bu sözün şıh[ħ]atına delil budur kim ekşer tahta ve direklerde *balçuķ* (5) bulunur.” (Bağdadlı 92b: 2-5)

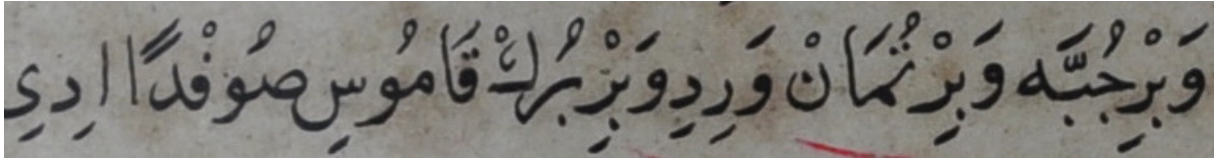
Sözcüğün *Qışaş-ı Enbiyā*’da, her iki örnekte de *balacıķ/balıcaķ* biçiminde yazılmış olması yazım yanlış olasılığını zayıflatmaktadır. Bu durumda, ses ve anlam açısından benzer olmakla birlikte iki ayrı sözcük söz konusu olmalıdır. *balacıķ/balıcaķ* “ağaç balı” fakat *balçık*, *balçuk* “balçık, çamur”. Diğer pek çok sözcük gibi *balacıķ/balıcaķ* biçimi de sadece Türk Dil Kurumu nüshasında korunmuş görünmektedir.

2. bōrk “külah; elbise”

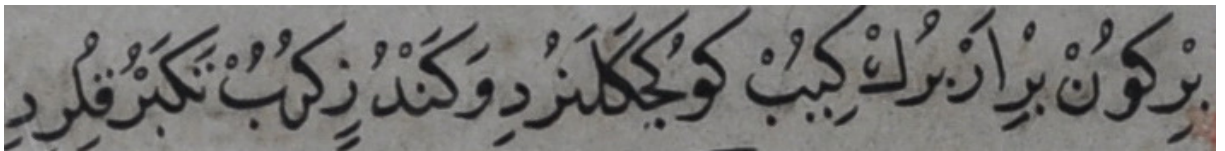
Qışaş-ı Enbiyā’nın Türk Dil Kurumu nüshasında *bōrk* okunacak biçimde ve üç kez geçen bir veriyile karşılaşırsınız:

“biregü iki *bōrk* geymiş nazlanur” (TDK 12: 14)

“bir cübbe ve bir tuman varıdı ve bir *bōrk* kaması şūfdan idi” (TDK 375: 8)

“bir gün bir er *bōrk* giyüp gökçeklenüridi” (TDK 453: 2)

Metnin Arapça aslında, *bōrk* sözcüğünün yerinde *bürd* “parlak çizgili kumaş” karşılığı vardır (Ar. 9).

Bursa nüshasında, metinde *bürt* okunmuş (34-6), “kumaş” karşılığı verilerek dizine *bürd* (s. 256) ve *bürde* (s. 339) olmak üzere iki ayrı biçimde alınmıştır (Ökten 2000).

İzniķi nüshasında, Türk Dil Kurumu nüshasındaki ilgili cümlelerden yalnız ilkinin karşılığı vardır. Ancak Bursa nüshası gibi bu nüshada da *börk* yerine *bürde* bulunur: *bir kişi iki yeņi bürde geyüp* (15a-7). *bürde* için “bir çeşit çizgili kumaş” anlamı verilmiştir.

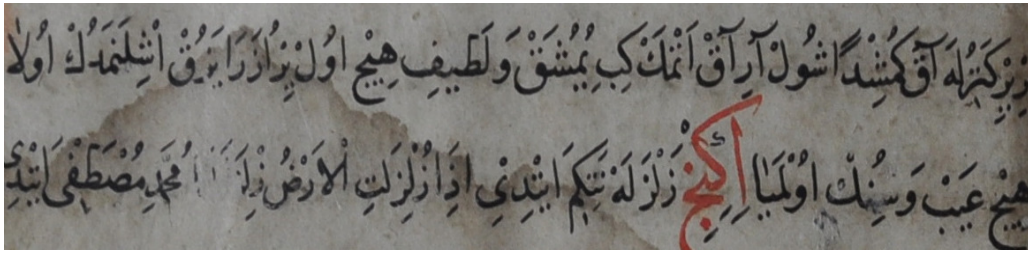
Marmara nüshasında da İzniķi nüshası gibi yalnız ilk cümleinin karşılığı bulunur. Ancak, 17. yüzyıla ait bu çeviride, *börk/bürd* yerine tümüyle farklı bir sözcükle, *ķaba* “elbise” sözcüğüyle karşılarız: *iğtirār ķabasıyla sallanup* (Marmara 11-27).

Almanca çeviride yer alan *Mänteln* “elbise” sözcüğü de Türk Dil Kurumu nüshası dışındaki çevirilerle ve Arapça metinle uyum içindedir.

Bütün veriler dikkate alındığında sadece Türk Dil Kurumu nüshasında yer alan *börk* sözcüğüne, yaygın anlam olan “başa giyilen külah, kalpak gibi şeyler” (*Tarama Sözlüğü*) dışında, “elbise” anlamının da yüklenmesi gerekmektedir.

3. *sinük* “kırık, bozuk, düz olmayan” (?)

ķıřař-ı Enbiyâ’nın Türk Dil Kurumu nüshasında bir kez geçen bir sözcük *sinük* okunabilecek biçimde yazılmıştır:

“bir yir getirile aķ gümüşden şol arı aķ etmek gibi yumuşak ve laşif hıç ol yir üzere yazuķ işlenmedük ola hıç ‘ayb ve *sinük* olmaya” (TDK 17: 3)

Kaynaklarda belirleyemediğimiz bu sözcüğün anlamı diğerk nüshalardaki paralel bölümlerin ve Almanca çevirinin yardımıyla çıkarılabilecek durumdadır:

“maşşer güninde gümüşden bir beyāz bir yer çekile ki üstünde ařlā ‘iřyān ve günāh işlenmemiş ola” (Marmara 14-5).

“maşşer güninde pākize ve beyāz yir götürile ařlā üzerinde ‘iřyānlık ve günāh işlenmemiş ola” (Manisa 13a-8).

“mecmu‘ şağlar yerün berāberinde düpdüz ola ki hergiz anda yüce ve alçaķ olmaya” (İzniķi ř22a-7).

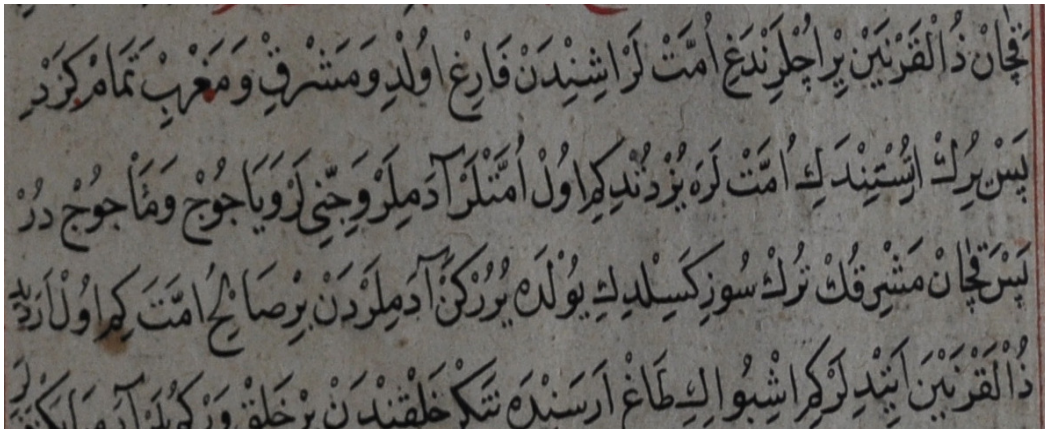
Görüldüğü gibi Türk Dil Kurumu nüshasında *sinük* ile anlatılan durum diğerk tüm çevirilerde farklı sözcüklerle anlatılmıştır. Almanca çeviride de anlam *es gibt auf ihr keinen Makel und nichts Zerbrochenes* “Üzerinde kusur veya kırık bir şey yoktu” sözcükleriyle karşılanmıştır (Busse 2006: 13). Bu durumda burada “kırık, bozuk, düz

olmayan” anlamlarına gelen ancak mevcut kaynaklarda rastlanmayan yeni bir sözcükle karşı karşıya olabiliriz. Bu yeni sözcük, taşıdığı *n* sesi nedeniyle *geniz n*’si bulunduran *siñ-* eylemiyle ilişkili olamaz. Ancak “bozuk, kırık olmak, düz olmamak” anlamlarına gelebilecek bir **sin-* eyleminden *-k* eki ile türemiş olabilir.

Sözcüğü *sınuḵ* sözcüğünün ön damaksıl veya yanlış yazılmış biçimi olarak saymak da elbette mümkündür.

4. sözi kesil- “sona ermek, bitmek; egemenliği bitmek” (?)

Kışas-ı Enbiyâ’nın Türk Dil Kurumu nüshasında bir kez geçen bu birleşik eylem *Türk sözi kesildiği yolda* deyimini içinde bulunmaktadır:

“kaçan Zü’l-Ḳarneyn yir uçlarındaki ümmetler işinden fâriğ oldu ve maşırık ve mağrib tamām gezdi (7) pes yirüñ üstindeki ümmetlere yüz dutdı kim ol ümmetler âdemiler ve cinniler ve Ye’cüc ve Me’cücür (8) pes kaçan maşırıkun *Türk sözi kesildiği yolda* yörürken âdemilerden bir şâlih ümmete kim ol aradaydı (9) Zü’l-Ḳarneyne eyitdiler” ((TDK 768: 6-9).

Bağlamın, anlamını büyük ölçüde ele verdiği bu deyim diğer nüshalardaki paralel bölümler yardımıyla biraz daha açıklığa kavuşmaktadır:

“kaçan maşırıkun *türk sınırı kesildiği* (4) *yolda* Zü’l-ḳarneyn’e ayıttılar.” (Bursa 775: 3).

“çün Zü’l-ḳarneyn şark ve ğarby tavaf edüp (12) ‘umūmen halklarını kendüye muṭî’ kıldı yer ortasında olan (13) cin ve ins ve Ye’cüc ve Me’cücü görmek kaçd eyleyüp (14) maşırık tarafından *Türkden añaru* âdemiyanndan bir ümmet-i şâlihe (15) bulup pes aña eyitdiler” (Bağdadlı 129a: 11-15).

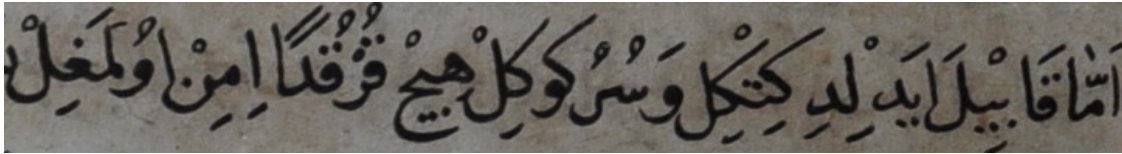
“çün Zü’l-ḳarneyn şark ve ğarby (5) tavaf edüp halkı kendüye muṭî’ idüp yer ortasında olan cin (6) ve ins ve Ye’cüc ve Me’cücü görmek kaçd idüp şark tarafında *Türkden* (7) *añaru* âdemiyanndan bir ümmet-i şâlihe buldı.” (Marmara 426: 4-7).

Almanca çeviri de bu anlamı destekler: “Als er auf dem Weg war, in der Gegend, die an das östliche Gebiet der Türken grenzt, sagten Menschen eines frommen Volkes

zu ihm” (=Türklerin doğu bölgesine sınır olan yerde yolda yürürken, dini bütün bir halkın insanları ona söylediler, Busse 2006: 461). Almanca çevirinin de yardımıyla *Türk sözi kesildiği* ifadesini “Türklerin bulunmadığı, Türk hakimiyetinde olmayan yer” olarak anlayabiliriz. Bu durumda *sözi kesil-* deyimini de buradaki anlamıyla Eski Anadolu Türkçesinin sözcük varlığına yeni bir katkı olmaktadır.

5. *sürügü-* “kovulmak, sürülmek, uzaklaştırılmak, sürünüp durmak” (?)

Çıpaş-ı Enbiyâ’nın Türk Dil Kurumu nüshasında *sürügü-gil* okunabilecek bir sözcük bulunmaktadır:

“Kâbîle eydildi gitgil ve *sürügügil* hiç korchudan imin olmağıl (TDK 85: 12).

Hem metnimizdeki bağlam, hem de diğer nüshalardaki paralel biçimler, okunuşu sorunlu bu sözcüğün anlamı konusunda şüphe bırakmaz:

“Kâbîl Hâbili depeledükten sonra hağ ta‘âlâ anuñ qalbîne ra‘b ve perîşanlığ ılqa kı lup emn ve iñminândan maħrûm olup ...” (Manisa 59a-14).

“Kâbîl hâlî aña erişdi kim hağ ta‘âlâ hażretinden maħrûd ve raħmetinden maħrûm yörürdi.” (İzniķî 108b-8).

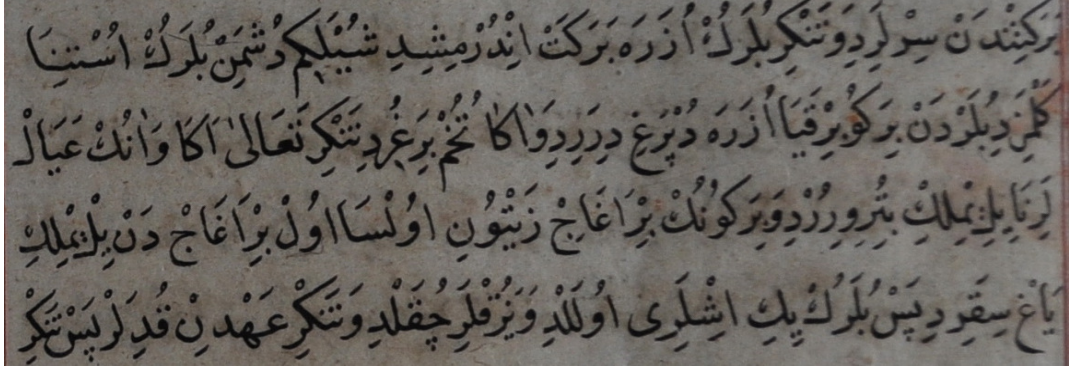
“perîşanlığ kı lup üns ve iñminândan maħrûm olup ...” (Marmara 62-4).

Almanca çeviri de Türkçe çevirilerle uyumludur: “Zu Kain aber würde gesagt: ‘Geh weg!’ und er ging weg wie ein Verjagter und irrte in Angst und Schrecken umher, niemandem, den er sah, vertraute er.” (=Kabil’e dendi ki ‘Git!’ ve sürülmüş biri gibi gitti ve korku ve dehşet için dolandı, gördüğü kimseye güvenmedi. Busse 2006: 62).

Tarama Sözlüğü’nde, anlamı “sürülmek, uzaklaştırılmak, ayak altına düşmek, sürünmek” olarak verilen bir *sürük-* eylemi vardır ve anlamı metindeki bağlama uygun düşmektedir. Bu biçimin üzerine, *sür-ü-*, *kaz-ı-* örneklerinde olduğu gibi sıklık çatısı eki gelmiş olabilir: *sürük-ü-*. Ancak bu durumda türemiş eylemin geçişli olması gerekir. Oysa metinde *sürügü-* biçiminin geçişli olduğunu gösteren bir işaret yoktur. Bu nedenle sözcüğün anlamı açık olsa da yapısı sorunludur.

6. *yıl yimlik* “bir yıl yemeye yetecek kadar”

Türk Dil Kurumu nüshasındaki en ilginç yapılardan biri olan *yıl yimlik* aynı cümle içinde iki kez geçmektedir:

“tañrı bularuñ üzere bereket indürmişidi şöyle kim düşman bularuñ üstine (8) gelmezidi bulardan biregü bir kaya üzere doprağı direridi ve aña tohum bırağurıdı tañrı ta‘ālā aña ve anuñ ‘ayāl-(9)-larına *yıl yimlik* bitüri virürdi ve biregünüñ bir ağacı zeytün olsa ol bir ağaçdan *yıl yimlik* (10) yağ sıkardı.” (TDK 544: 7-10).

Anlamı bağlamdan sezilen bu yapı, paralel bölümlerin bulunduğu Bağdadlı ve Marmara çevirilerinde *bir senelik* ifadesiyle karşılanmıştır:

“kendülere şol mertebe bereket ve rahmet (3) müyesser olmuş idi ki birileri toprağı kaya üstinde koyup tohum saçsa kendine (4) ve ‘ayālına *bir senelik* zahıresi deñlü maşşul hāşıl olurıdı ve yalıñız bir zeytün (5) ağacından *bir senelik* kifāyeti kadar yağ huşula gelüridi.” (Bağdadlı 15a: 2-5).

“anlara şol mertebe bereket ve rahmet müyesser (26) olmuşdı ki birileri toprağı kaya üstinde koyup tohum saçduğda kendine ve ‘ayālına (27) *bir senelik* zahıresi deñlü şey hāşıl olurdı ve yalıñız bir zeytün ağacından *bir senelik* (314-1) kifāyetince yağ huşula gelürdi.” (Marmara 313: 25-314: 1).

Almanca çevirideki *ein Jahr lang* “bir yıl boyunca” ifadesi de anlam konusunda şüphe bırakmaz: “Gott ließ über ihrem Lebensunterhalt seinen Segen walten. Jemand sammelte, wie erzählt wird, Erde auf Felsen und sähte darauf, und Gott ließ füe ihn hervorsprießen, was ihn und seine Familie ernährte. Ein anderer hatte einen Ölbaum und preßte von ihm Öl, von dem er und seine Familie *ein Jahr lang lebten*.” (Busse 2006: 335).

Bu durumda *yıl yim-lik* yapısı ilginç söz dizimiyle Eski Anadolu Türkçesinin sözvarlığı içinde sadece Kışaş-ı Enbiyā’nın Türk Dil Kurumu nüshasında tanıklanmış olmaktadır.

Kaynakça:

Kışaş-ı Enbiyā’ el-Müsemma ‘Arā’isü’l-Mecālis (2004), Beyrut-Lübnan: Dar’ül Fikr.

Bağdadlı: *Kışaş-ı Enbiyā*’nın Bağdadlı nüshası.

Bayraktar, Nesrin (2008), *Ebū’l-Fazl Mūsā bin Hacı Hüseyin İzniķi Kaşasü’l-Enbiyā Tercümesi (Metin-Dizin)*, Ankara: Ebabil.

Bursa: *Kıṣaṣ-ı Enbiyā*'nın Bursa nüshası. Bk. Ökten (2000).

Busse Heribert (2006), *Islamische Erzählungen von Propheten und Gottesmännern. Qıṣaṣ al-anbiyā'* oder *'Arā'is al-mağālīs von Abū Ishāq Aḥmad b. Muḥammad b. Ibrāhīm at-Ta'labī*. (Diskurse der Arabistik 9). Verlag Otto Harrassowitz, Wiesbaden.

İzniķī: *Kıṣaṣ-ı Enbiyā*'nın İzniķī nüshası. Bk. Bayraktar (2008)

Ökten, Meriç (2000), *Sa'lebi'nin Kısasü'l-Enbiyâ'sının XIV. Yüzyılda Türkçe Tercümesi, Metin-Sözlük*, İstanbul. Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

TDK: *Kıṣaṣ-ı Enbiyā*'nın Türk Dil Kurumu nüshası. Bk. Yılmaz-Demir-Küçük (baskıda).

TDK: TTAS=<http://tdkterim.gov.tr/ttas/?kategori=derlay&kelime=balcık> (erişim tarihi 30.07.2012)

Yılmaz, Emine, Nurettin Demir (2009a), “Kısas-ı Enbiyâ'dan Eski Anadolu Türkçesinin Sözcük Varlığına Katkıları I”, *Festschrift to Commemorate the 80th Anniversary of Prof. Dr. Talat Tekin's Birth*. Ed. Emine Yılmaz, Süer Eker, N. Demir. International Journal of Central Asian Studies. Volume 13. s. 495-517. Korea.

Yılmaz, Emine, Nurettin Demir (2009b), “Şa'lebi'nin *Kitābu 'arā'isi'l-mecālīs fī kıṣaṣi'l-enbiyā*'sının Anadolu Sahasında Yapılmış Çevirileri”, *Journal of Turkish Studies*. Volume 33/II. *Festschrift in Honor of Cem Dilçin*, Guest ed. Zehra Toska. Harvard University, s. 357-370.

Yılmaz, Emine, Nurettin Demir (2010), “Kıṣaṣ-ı Enbiyâ'dan Eski Anadolu Türkçesinin Sözcük Varlığına Katkıları II”, *Studies on the Turkic World. Festschrift in Honour of Stanisław Stachowski* edited by E. Mańczak-Wohlfeld and B. Podolak, Kraków: Jagiellonian University. 215–226.

Yılmaz, Emine, Nurettin Demir, Murat Küçük (baskıda), *Kısas-ı Enbiyâ*, Türk Dil Kurumu Nüshası, Metin-Sözlük-Dizin, Notlar, Ankara: TDK.